

סקירת ספרים

דעת מיעוט בעיתונות העברית: ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב ציבורי משתנה

שגיא אלבז, תל אביב: דיונון, 2013, 151 עמודים

ענת סרגוסטי*

נתחיל מהסוף, מהמסקנה: "העיתונות העברית נמנעת ממתן ביטוי הולם לדעת 'האחר' [...] הניסיון להתייחס לקולו של המיעוט נעשה, לרוב, בהקשרים שליליים. כך מתקבלת תמונה של מיעוט אלים, מסית, מחרחר ריב ומאיים, שחוסר האנושיות שלו מלכד אותו למטרה אחת: הרס ושיבוש הסדר הציבורי" (עמ' 119). זוהי מסקנתו של המחקר שפורסם לאחרונה בספר "דעת מיעוט בעיתונות העברית: ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב ציבורי" משתנה מאת שגיא אלבז, מומחה לתקשורת פוליטית. המחקר הזה נועד לבחון את האופן, את היקף הסיקור של האוכלוסייה הערבית וכמות, את ההקשר שבו היא מסוקרת ואת היחס של העיתונות העברית בישראל למיעוט הערבי החי כאן.

איך זה ניסיון ראשון לבחון את השאלה החמקמקה הזאת. קדמו לו מחקריו של אלי אברהם (למשל אברהם, 2000); מחקר של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו שערכו האחרון וענת פירסט (2004, ומחקר מעקב משנת 2006); ומחקריהם של אמאל ג'מאל ועמיתיו מאוניברסיטת תל אביב (ג'מאל ועמיתיו, 2006; Jamal & Massalha, 2011). כל המחקרים האלה ואחרים מציגים תמונה אחידה: היעדרות של הערבים בתקשורת. הייצוג של האזרחים הערבים בתקשורת לעומת שיעורם באוכלוסייה הישראלית (עשרים אחוז לפי נתוני הלמ"ס) קטן, והם מאוזכרים בעיקר בהקשרים של אי-סדר ושל נושאים ביטחוניים.

* ענת סרגוסטי (anat.saragusti@gmail.com) היא עיתונאית, לשעבר מנכ"ל אג'נדה, מרכז ישראלי לאסטרטגיית תקשורתית, בכירה בחדשות ערוץ 2, עורכת המהדורה המרכזית, ועורכת היומן השבועי, אולפן שישי, וכתבת בכירה.

בשונה מן המחקרים שהוזכרו כאן בחר אלבו במתודולוגיה אחרת. הוא בחר מקרי מבחן, שמונה אירועי מדיה מארבעה עשורים שונים ונעזר בהם כדי לנסות לתאר את תמונת המציאות כפי שהיא משתקפת בתקשורת. שאלת המחקר כפי שהוא ניסח אותה הייתה: "האם הסיקור של המיעוט הערבי היה מוטא או מאוזן לאורך השנים? באיזו מידה, אם בכלל, תויגו הערכים כ'אחרים', כלומר, כזרים וכחריגים במציאות הישראלית גם בתקופות של פיוס ושלוש? והאם היעדרותם של הערכים מהשיח התקשורתי היא ביטוי נוסף להדרתם ממוקדי הכוח הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים?" (עמ' 12).

שמונה אירועי המדיה נחלקים לשתי קבוצות. קבוצה אחת היא אירועי הסכסוך והקבוצה השנייה היא אירועים קונסנזואליים. ארבעת אירועי הסכסוך הם: יום האדמה הראשון, 1976; האינתיפאדה הראשונה (תחילת ההתקוממות בדצמבר 1987, אירועי הר הבית באוקטובר 1990); אירועי אוקטובר 2000; מעצרו של מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, ראאד סאלח, במאי 2003. ארבעת האירועים הקונסנזואליים הם: ביקור סאדאת, נובמבר 1977; הסכמי אוסלו בספטמבר 1993; חוזה השלום עם ירדן באוקטובר 1994; רצח ראש הממשלה יצחק רבין בנובמבר 1995. שדה המחקר של אלבו היה שני עיתונים יומיים, "ידיעות אחרונות" ו"הארץ", וראיונות עומק של עורכים וכתבים יהודים בכירים בעיתונות העברית, עיתונאים ומנהיגי ציבור ערבים ופוליטיקאים שרים וחברי כנסת" (עמ' 14). הוא בדק 460 ידיעות, כתבות ומאמרים בעמודי החדשות, תמונות, תרשימים גרפיים ומאמרי מערכת. "הספר מתבסס על כל החומר הכתוב שהודפס בעיתונות העברית על האוכלוסייה הערבית במהלך שמונה מסגרות הזמן שצוינו לעיל" (שם).

איך חוקרים את האין?

כל ניסיון לחקור את ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית הוא מתסכל, משום ששום מתודולוגיה לא הצליחה לגבור על הקושי לחקור הדרה, היעדרות וחוסר. כל המחקרים הכמותניים שניסו להתמודד עם השאלה הזאת נתקלו באותו קושי: קשה למצוא סיקור של האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית: בעיתונות המודפסת, ברדיו, בטלוויזיה או באתרי האינטרנט החדשותיים המובילים. מחקרים כמותניים מושפעים מאוד מסוגיות נקודתיות שעולות לסדר היום בתקופת המחקר. כלומר הם אינם בודקים מדגם, אלא את המספר המלא של הידיעות שנוגעות לאוכלוסייה הערבית בישראל, מהסיבה הפשוטה שהן מעטות. לכן כל אירוע נקודתי משפיע באופן דרמטי וקיצוני על התוצאות.

ארגון אג'נדה אסף נתונים שמשקפים את ההיעדר ואת ההדרה של הערבים בתקשורת העברית ומצא כי שיעור הסיקור של הערבים אזרחי ישראל בתקשורת המרכזית בעברית נע בין 0.5 לשלושה אחוזים. עוד מצא כי כשהיה חבר הכנסת דאז, עזמי בשארה, חשוד בעברות ביטחוניות, העיסוק בו העלה באופן דרמטי את מספר הידיעות שיוחדו לאוכלוסייה הערבית בישראל. אבל ייתכן שהעלייה הזאת אינה משקפת את המציאות התקשורתית בימים שגרתיים, והייתה מוטה בגלל האירוע החריג הזה.

הארגון בדק לא רק את כמות הסיקור, אלא גם את מסגרתו: ביטחוני או אזרחי. הוא מצא שבכמחצית מהידיעות הוצגו האזרחים הערבים כאיום ביטחוני. הארגון בחן את מהדורות החדשות בשלושת ערוצי הטלוויזיה, את שלושת העיתונים היומיים ("הארץ", "ידיעות אחרונות" ו"מעריב"), את שתי תחנות הרדיו הארציות ואת אתרי האינטרנט המובילים (וואלה, ynet). כמובן גם אופי הסיקור הושפע מפרשת בשארה. כלומר המידע שאסף הארגון, כמו גם המחקר של הרשות השנייה לרדיו ולטלוויזיה (אברהם ופירסט, 2004) שבחן את שעות צפיית השיא בשני ערוצי הטלוויזיה המסחריים – ערוצים 2 ו-10, מצביעים על שורש הבעיה: התקשורת המרכזית בשפה העברית אינה מסקרת את חייהם של קהילות האזרחים הערבים במדינה. היא מגלה עניין בעיקר באירועי אי-סדר שבהם הם מעורבים. אך זה כמובן אינו משקף את המציאות.

התקשורת היא מראה של החברה

אין צורך במחקר אקדמי כדי להבחין שבתחום הרפואה והרוקחות, למשל, שיעור העובדים הערבים גבוה. כל מי שנכנס לבית חולים בישראל או לבית מרקחת פוגש אנשי רפואה ערבים. אבל הנוכחות הזאת של הערבים במקצוע הרפואה לא באה לידי ביטוי בתקשורת. כלומר, כאשר בכלי התקשורת מחפשים רופאים מומחים בתחומים מסוימים, כמעט לעולם לא יפנו למומחה שהוא ערבי. בכתבות הקבועות בתחילת החורף על השפעת העונתית הצפויה ועל הדרכים להתמודד אתה אף פעם לא יופיע רופא ערבי שהוא מומחה לשפעת. את הערבים מראיינים כמעט אך ורק בסוגיות שקשורות לחברה הערבית בישראל או לחברה הפלסטינית בשטחים. באופן זה מונעת התקשורת את האפשרות לראות את הערבים במסגרת אזרחית גנרית. לכן כל ריאיון עם ערבי/ה נערך בהכרח במסגרת פוליטית, משום שהוא מרואיין כערבי.

בררת המחדל הזאת ביחס לערבים מעצבת את תפיסת העולם התקשורתית והציבורית שהערבים אינם חלק אינטגרלי ממרקם החיים האזרחיים במדינה והם

מופיעים במרחב הציבורי-תקשורתי רק בהקשרים שליליים-ביטחוניים, ובעיקר בקשר לסכסוך עם הפלסטינים. הפרקטיקה הזאת היא רק חלק ממנגנוני ההדרה שלהם בכל תחומי החיים במדינה. האזרחים הערבים אינם חלק בתהליכי קבלת ההחלטות ברמה הלאומית. בכל ממשלות ישראל כיהן מספר זעום של חברי ממשלה ערבים (שרים או סגני שרים), מפלגה ערבית מעולם לא ישבה בקואליציה ומעולם לא הייתה למפלגה ערבית אפשרות להשפיע על ההחלטות המשמעותיות (מדיניות, סדרי עדיפויות, חלוקת משאבים, חלוקת תקציבים, תשתיות ועוד) במדינה בקשר לאוכלוסייה הערבית בפרט או לחברה היהודית.

פועל יוצא מכך הוא שהערבים אינם שותפים גם בתחומים אחרים המרכיבים את מרקם החיים האזרחיים בישראל: הכלכלה, שוק העבודה, תרבות, אמנות, ספרות, ועוד. ההיעדרות הזאת משקפת את יחסה של המדינה למיעוט הערבי, שהוא מיעוט לאומי, פוליטי. המדינה, שמגדירה את עצמה "יהודית ודמוקרטית", נעה באופן תמידי על הציר שבין שני הקטבים האלה: יהודית ודמוקרטית. ככל שמתקרבים לציר היהודי, כך מתנתקים מהמיעוט הלאומי הפלסטיני ורואים בו איום על הזהות היהודית של המדינה. לעומת זאת, ככל שנעים לכיוון הדמוקרטי, עולה הצורך הערכי לראות את החברה הערבית כחלק ממרקם החיים האזרחיים של מדינת ישראל. במובן הזה התקשורת משמשת מראה של החברה. ככל שהערבים נעדרים מהמקומות שבמרכז הזירה הציבורית, כך התקשורת משקפת את המציאות הזאת.

אם זה המצב, האחריות לו חלה על קובעי המדיניות ולא על מי שבסך הכול משקפים אותה. כלומר אין להטיל את האשמה או את האחריות למצב על התקשורת, מצד אחד, וגם לא שיתוף פעולה עם הסיטואציה הזאת או כפי שאלבו מגדיר זאת בספרו: "התקשורת, כזרוע אידיאולוגית של המיסד, מממשת ומשכפלת את היחס המפלה של המדינה היהודית כלפי אזרחיה הערבים" (עמ' 47). התקשורת משקפת מציאות.

האסדרה, הרגלוציה, היא היחידה שיכולה לחייב את התקשורת לשקף בצורה נאותה, הוגנת ומייצגת את המיעוטים השונים במדינה ואת המרקם הלאומי והאתני של החברה הישראלית. כלומר המדינה, האחראית לאסדרה, יכולה להתערב בתכני התקשורת ולחייבה לשקף את מגוון הקולות והקהילות בשידורי הרדיו והטלוויזיה. אלה זקוקים לזיכיון על פי חוק משום שהם פועלים בתדרים שהם רכוש ציבורי. כך ניתנת לציבור האפשרות להשפיע על התכנים ולחייב לעמוד בתנאי הזיכיון באמצעות גופי הרגלוציה. כל שאר כלי התקשורת – עיתונות מודפסת ועיתונות אינטרנטית לסוגיה – הם פרטיים ולכן פטורים ממגבלות כלשהן, וכפופים רק לתקנונים אתיים שהם מטבעם וולונטריים.

אזרחים ערבים או פלסטינים לאומיים?

אלבו מנסה להתגבר על הבינאריות הזאת: יש או אין? לכן, לדבריו, הוא בחר את שמונת אירועי המדיה, ומטרתו, כפי שהוא מגדיר אותה במבוא לספר: "לחשוף את גווניה של המציאות המובנית ולעיתים זו המומצאת, בתוך הקשרים החבריים-פוליטיים. חשיפה זו, חשוב לציין, אינה באה לערער על המיתוסים והנרטיבים הציוניים שגלומים בטקסט העיתונאי, אלא לעמוד על הסתירות וההדחקות השונות של המציאות התקשורתית" (עמ' 16). אלבו טוען שהתקשורת היא חלק בלתי נפרד ממדינת הלאום. לאליטה יש רצון ואינטרס לשמר את הסדר החברתי הקיים. להמון הנשלט, ובעיקר לקבוצות המוחלשות, יש עניין בשינוי הסדר הקיים כדי לשפר את מצבן החברתי-כלכלי. המדינה, לדבריו, מייצרת מציאות באמצעות כלי התקשורת, ומגבילה את מרחב ההזדמנויות הפוליטיות הכלכליות והתרבותיות של המיעוט הערבי בישראל.

לדעתי הבחירה בשמונה אירועי המדיה מציבה בעיה מתודולוגית, עניינית ופוליטית. חלק מאירועי המדיה שבחר אלבו להציב במרכז מחקרו קשורים באופן ישיר לשטחים הכבושים. כלומר יש ערבוב בין אירועים פנים ישראליים מובהקים, לבין אירועים שקשורים באופן ישיר לסכסוך עם הפלסטינים. בכך נופל אלבו לתוך המלכודת שהוא מנסה להגדיר במחקרו, קושר בין אזרחי ישראל הערבים לבין הסכסוך, וממסגר אותם כחלק מהאי-סדר. לכן הם "מיעוט אלים, מסית, מחרחר ריב ומאיים, שחוסר האנושיות שלו מלכד אותו למטרה אחת: הרס ושיבוש הסדר הציבורי" (עמ' 119), כפי שהוא קובע במסקנת המחקר שלו. כלומר, האם למחקר יש דרישה – גלויה או משתמעת – מהתקשורת להבחין בין הפלסטינים אזרחי ישראל לבין הפלסטינים מן השטחים הכבושים? האם המחקר מתייחס לשתי האוכלוסיות האלה באופן שונה? הדעת נותנת שיש להתייחס אחרת לאזרחים שהם חלק אינטגרלי מהמרקם החברתי של ישראל, שמגיעות להם זכויות בדין ויחס שוויוני, שיש להתייחס אליהם במסגרת אזרחית ולא רק ביטחוני. במובן הזה היחס אליהם – המדינתי, החברתי, הפוליטי ולכן גם התקשורת – צריך להיות אחר מהיחס אל הפלסטינים בשטחים הכבושים שהם חסרי זכויות פוליטיות, שהם "האויב" שאתו צריך לעשות שלום ושאתו מנהלים את המשא ומתן.

אלבו מעררב בין האירועים הקשורים באופן מובהק לסכסוך ולכיבוש לבין האזרחים הערבים בישראל, ובכך הוא שומט את הקרקע מן הטיעון שלו או משחק בדיוק את אותו משחק שמשחקת התקשורת שאותה הוא מבקר. כמוכן כל האירועים האלה ואחרים נטועים בתוך השיח הציבורי בישראל המושפע מהסכסוך וממרכזיות הצבא וכוחות הביטחון בחברה בכלל, ובשיח הציבורי והתקשורת בפרט. השיח הזה משפיע לא רק על סיקור האוכלוסייה הערבית בישראל. השיח

והמרכזיות של הנושא הביטחוני מקרינים על התקשורת בכלל ועל הדרך שבה נקבעת היררכיית הנושאים המסוקרים בפרט בכל הנושאים והסוגיות שעל סדר היום.

“האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו”

חלק מעניין במחקרו של אלבו הוא הראיונות שערך עם עיתונאים ועם עורכים בשני כלי התקשורת שאותם בדק – “ידיעות אחרונות” ו”הארץ”. חלק מהמרואיינים הסכימו לדבר בשמם ובתפקידם המלא. כך מתאפשרת לנו הצצה לא רק אל מאחורי הקלעים של עבודת התקשורת, אלא גם לאופן החשיבה של עיתונאים בכירים.

קשה למצוא בתקשורת המרכזית בשפה העברית עיתונאים השייכים למיעוט הערבי בישראל. כלומר בכלי התקשורת בכלל וב”ידיעות אחרונות” וב”הארץ” בפרט אין עיתונאים/עורכים/ראשי דסק ערבים. לעובדה הזאת יש משמעות עצומה. למרות הרצון והניסיון לראות בתקשורת פרופסיה שנוהגת על פי כלליים אתיים אוניברסליים ושאמורה לייצר תוכן ניטרלי, במציאות בכלל ובמציאות הישראלית הנתונה בקונפליקט מתמשך עם אוכלוסיית המיעוט בפרט הדברים אינם כך.

יותר מזה, כמו שאמר טשרניחובסקי, “האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו”. כלומר כל אחד מאתנו מביא למקום העבודה את מכלול המטענים האנושיים, החברתיים, הכלכליים, המסורתיים, התרבותיים והאתניים שלתוכם נולד ומתוכם צמח. כל אחד מאתנו מביא אתו ערכים שהם אינטגרציה של התרבות שממנה בא. לכן המקום שממנו בא העיתונאי משפיע על אופן הסיקור שלו, על הדרך שבה הוא רואה דברים ועל הזווית שבה בחר לסקר אירועים.

לכן העובדה שבשני כלי התקשורת שנסקרו (וגם בכלי תקשורת אחרים) אין כמעט עובדים ערבים, אין עורכים ערבים, אין עיתונאים ערבים – משפיעה על האופן שבו מסוקרת האוכלוסייה הערבית. משום שבסיטואציה הזאת הערבים יהיו תמיד “האחר”, זווית הראייה תמיד תהיה כלפי אותם “אחרים”. לו היו במערכות של שני העיתונים האלה עשרה-עשרים אחוז עובדים ערבים בתפקידי מפתח שונים – יש סיכוי שאופן הסיקור, זווית הסיקור, מגוון המקורות ונקודות המבט היו שונים. יותר מכך, חלק מהעיתונאים המסקרים את האוכלוסייה הערבית, ובעיקר את הסכסוך עם הפלסטינים, היו בעברם אנשי צבא ונושאים דרגות בכירות במילואים ולכן הם מושפעים מהרטוריקה ומן התפיסה הביטחונית השלטת.

רוב הכתבים שסיקרו את שמונה האירועים שנבחנו בספר הם גברים יהודים בעלי רקע ביטחוני. מתוך היש הזה, אפשר ללמוד על האין, על הנעדרות וההדרה. אלוף בן, עורך "הארץ", כתב: "לאנשי המימסד, הממשלה, יש השפעה דרמטית על הסיקור התקשורתי וברוב המקרים הם מנצלים את סדר היום. בסופו של דבר העיתונות בנויה על היכולת שלה ליצור קשר עם ראש הממשלה או שר הביטחון ולקבל מהם את הסיפור לפני האחרים" (שם, עמ' 69).

לפי המחקר, באירועי אוקטובר 2000, ייחסו העיתונאים משקל יתר לדיעות שמסר הממסד משום שהממסד מזין את התקשורת תמיד וגם מתוך רצון לכוון לקונסנזוס. רוב הציבור אינו רוצה ביקורת. להכרה ולהפנמה של העובדה שלצצה"ל יש מעמד עליון בחברה הישראלית, יש השפעה מכרעת על אופן הסיקור. המחקר מצביע על דפוסים של עיתונות מגויסת שניזונה מהמערכת הממסדית ביטחונית. למשל, שיעור ייצוג הקול הערבי באירועי יום האדמה הראשון היה 3.4 אחוזים ב"דיעות אחרונות" ושישה אחוזים ב"הארץ". לעומת זאת ציטוטים של כוחות הביטחון היו 27.5 אחוז ב"דיעות אחרונות" ו-24.2 אחוז ב"הארץ". העיתונים פנו למנהיגים או למרואיינים ערבים רק כדי שייגיבו על טענות או האשמות שהפנו כלפיהם גורמים ביטחוניים שונים.

סיכום

מחקרו של אלבז מצביע על החסמים העיקריים של התקשורת העברית לסקר את האוכלוסייה הערבית בישראל. יש קושי אובייקטיבי, מתודולוגי וקונצפטואלי לחקור ולשקף את ההיעדרות ואת ההדרה של האזרחים הערבים מהשיח הציבורי המתקיים בתקשורת המרכזית בשפה העברית. אלבז שם את אצבעו על הנקודות העיקריות שעלו גם במחקרים קודמים שנעשו בהקשר הזה.

למרות כל הדברים האלה ייתכן שהחסם העיקרי נעוץ דווקא בזהותם של אנשי המקצוע, בזו של העיתונאים והעורכים ובעובדה שרובם הם גברים, יהודים, אשכנזים, חילונים, ילידי הארץ, תושבי המרכז ובריאים בגופם. מן היש אנחנו לומדים גם על האין, ההיעדר.

יש עוד היבט שלא נבחן במחקר, והוא אחריותה של האוכלוסייה הערבית עצמה למצב. כלומר עד כמה המנהיגות הערבית או הדוברים הערבים המופיעים בתקשורת בעברית מוכנים לעסוק בנושאים אזרחיים יומיומיים? ועד כמה הם מונחים לדבר רק על סוגיות פוליטיות כבדות משקל? שאלה נוספת היא, עד כמה רוצה החברה הערבית עצמה לראות את עצמה חלק מהשיח הציבורי המתנהל בתקשורת העברית? עד כמה רוצים הצעירים הערבים להשתלב בתקשורת

העברית? עד כמה רואה החברה הערבית בתקשורת ערוץ לפיתוח קריירה אישית, כפי שהיא נתפסת בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל?

במאמר מוסגר כדאי להסתכל על אוכלוסייה אחרת שהייתה מודרת שנים רבות, היא אוכלוסיית הדתיים הלאומיים בישראל. שנים רבות הם נעדרו מהתקשורת המרכזית בעברית, אבל היום אפשר לומר ששיעורם בתקשורת גדול אולי יותר משיעורם באוכלוסייה הכללית. השינוי הזה נעוץ, בין השאר, בהקמתו של בית הספר "מעלה" למקצועות הטלוויזיה, וגם במה שנראה כמו החלטה אסטרטגית של הקהילה הזאת להשתלב בכלי התקשורת. כך אפשר למצוא בבית הספר המרכזי לתקשורת, גלי צה"ל, יותר ויותר צעירים שבאים מהמחנה הדתי-לאומי. ומי שמסיים את גלי צה"ל דרכו כמעט סלולה אוטומטית לצמרת התקשורת המרכזית בעברית.

אולם גלי צה"ל אינו מסלול אופציונלי לצעירים ערבים גם משום שהם אינם מתגייסים לצבא וגם משום שהחברה שבה הם חיים לא תקבל בעין יפה השתלבות דרך מנגנונים צבאיים. לכן שאלת השילוב של הערבים בתקשורת מורכבת וסבוכה ושלובה בתפיסות עומק בחברה היהודית כלפי החברה הערבית, ובעיקר מושפעת מיחס הממסד והמדינה כלפי המיעוט הערבי בישראל.

רשימת המקורות

אברהם, א' (2000). התקשורת בישראל: מרכז ופריפריה. ירושלים: אקדמון.
אברהם, א' ופירסט, ע' (2004). הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל. ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

אברהם, א' ופירסט, ע' (2006). הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מחקר מעקב. מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל: דו"ח המחקר. ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

ג'מאל, א' ומסאלחה, ח' (2011). לתקשורת העברית דרושים כתבים ערבים – דפוס סיקור האזרחים הערבים-פלסטינים בעיתונות הישראלית המודפסת. נצרת: אעלם – מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל.

ג'מאל, א', נריה בן שחר, ר', אליאס, נ' וסוקר, א' (2006). הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מחקר מעקב. מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל: דו"ח המחקר. ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

Jamal, A. & Massalha, K. (2011). *Arab reporters needed for the hebrew press patterns of representing Arab-Palestinian citizens in Israeli print media*. Nazareth: ILAM — Media Center for Arab Palestinians in Israel.

